371.012
С 60

1395/—

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім.М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

СОЛОВЕЙ Мирослав Іванович

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ НА ПРОФЕСІЮ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

13.00.01 - теорія й історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата педагогічних наук

Київський держ. пед. ін-т ім. О.М. Горького
БІБЛІОТЕКА

Київ-1992

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313863

Робота виконана у Київському державному педагогічному інституті іноземних мов.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор О.П.КОНДРАТЮК.

Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук, професор В.С.ЗАСЛУЖЕНЮК;
– кандидат педагогічних наук, доцент О.М.ЯКУБОВСЬКА.

Провідна установа – Тернопільський державний педагогічний інститут.

Захист відбудеться "21" січня 1993 р. о 16 30 годині на засіданні спеціалізованої ради К. 113.01.02 по присудженню вченого ступеня кандидата педагогічних наук в Київському державному педагогічному інституті ім. М.П.Драгоманова за адресою: 252030, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського державного педагогічного інституту ім. М.П.Драгоманова.

Автореферат розіслано "____"_____1992 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради Л.Г.Подоляк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Однією з найважливіших умов утвердження української держави є успішне становлення нової національної системи освіти в цілому та загальноосвітньої школи зокрема. Справжня ж українська школа починається з вчителя, який покликаний успішно реалізовувати функцію духовного відтворення людини, а це означає і суспільства.

Єдиний шлях цілеспрямованого виховання такого вчителя - оптимізація цілісного процесу його підготовки. Цей процес включає в себе розширену структуру формування особистості вчителя-професіонала, яку умовно поділяють на три основні етапи: етап допрофесійної підготовки, етап базової професійної освіти та етап професійного вдосконалення. Очевидним є той факт, що саме від результатів формування особистості майбутнього вчителя на довузівському етапі у великій мірі залежить успішне становлення вчителя на всіх інших етапах. Ось чому так актуальним є докорінне покращення орієнтації учнівської молоді на педагогічні професії.

Наукові дослідження в галузі професійно-педагогічної орієнтації досить широкі. Професіографія педагогічної праці, закономірності формування особистості вчителя розкриті в працях Гоноболіна Ф.М., Гришина Е.О., Кузьміної Н.В., Левітова М.Д., Ніколенка Д.Ф., Сластьоніна В.О., Хмелюк Р.І., Щербакова О.І. та ін.Психологічним аспектам педпрофорієнтації, зокрема питанням вивчення суті та методики діагностики професійної придатності, шляхів формування спрямованості, професійно значущих інтересів, здібностей присвячені дослідження Крягжде С.П., Моргуна В.Ф., Сахарова В.Ф., Федоришина Б.О. та ін. Шляхи спільної роботи педагогічного вузу та загальноосвітньої школи по підготовці школярів до свідомого вибору професії вчителя аналізуються в роботах Великого В.М., Зязюна І.А., Кривоноса І.Ф., Морозової В.С., Петрушкіна С.Ф. та ін. Орієнтація школярів на окремі педагогічні професії розглядається в дослідженняхАртем"єва В.П., Дадаханова С.М., Пасинок В.Г., Райца Я.П., Ходорчук А.Я. та ін.

В силу нових реалій /становлення нової української школи з кардинально новими пріоритетами, переосмислення цілей, що стоять перед системою народної освіти в цілому і перед загальноосвітньою школою зокрема, кардинально вищими вимогами до особистості вчителя, його особистісних та професійних якостей, зміною структури та характеру вищої педагогічної школи і, відповідно, підвищенням ви-

мог до студента цієї школи/ постає необхідність теоретичної розробки та експериментальної перевірки цілісної системи довузівської підготовки майбутнього вчителя, яка передбачала б підготовку школярів як до вибору професії вчителя взагалі, так і конкретної спеціальності, зокрема. Особливо актуальна розробка цілісної системи довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови, на що вказується зокрема в роботах Крегждене О.Ю., Ніколаєвої С.Ю. ,Райца Я.П. та ін.

Актуальність проблеми, а також недостатня її розробленість зумовили вибір теми дослідження.

О б " є к т о м даного дослідження є процес довузівської підготовки майбутнього вчителя.

П р е д м е т о м дослідження стали зміст, методи та форми довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови.

М е т а дослідження - розробка, теоретичне обгрунтування та дослідно-експериментальна перевірка цілісної системи довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови.

В ході дослідження була висунута г і п о т е з а: довузівська підготовка майбутнього вчителя іноземної мови буде проходити більш успішно за умов забезпечення цілісного підходу до її здійснення шляхом розробки та реалізації програми профорієнтаційної характеристики оптимального абітурієнта факультету іноземних мов педагогічного вузу.

Дослідження передбачає вирішення таких з а в д а н ь :

1. Провести історико-хронологічний аналіз орієнтації шкільної молоді на професію вчителя іноземної мови в Україні.

2. Розробити професіограму /характеристику/ оптимального абітурієнта для цілей професійної орієнтації школярів на професію вчителя іноземної мови.

3. Теоретично обгрунтувати й експериментально перевірити ефективність змісту, форм та методів довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови.

4. Розробити методичні рекомендації з питань орієнтації на професію вчителя іноземної мови.

Для вирішення поставлених завдань використовувались такі м е т о д и дослідження: теоретичний аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури, офіційної документації; вивчення, аналіз і узагальнення передового педагогічного дос'віду; метод спостереження; констатуючий та формуючий пе-

дагогічний експеримент; методи математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає в історичному аналізі становлення шляхів орієнтації учнівської молоді на спеціальність вчителя іноземної мови в Україні; розробці профорієнтаційної характеристики оптимального абітурієнта факультету іноземних мов педагогічного вузу, комплексної програми довузівської підготовки майбутнього вчителя, а також науковому обгрунтуванні та експериментальному впровадженні в практику системи взаємозв"язку педпрофорієнтаційних впливів педагогічного вузу, загальноосвітньої школи, органів народної освіти, сім"ї як цілісної служби професійно-педагогічної орієнтації на спеціальність.

Теоретична значущість дослідження полягає в розширенні змісту наукових положень про умови підвищення ефективності довузівської підготовки майбутнього вчителя, головними з яких є: використання профорієнтаційної характеристики абітурієнта як оптимальної програми орієнтації на спеціальність; координація спільних зусиль педагогічного вузу, загальноосвітніх шкіл, органів народної освіти, сім"ї в межах цілісної служби професійно-педагогічної орієнтації на спеціальність; педагогічне спрямування та взаємозв"язок навчальних дисциплін школи з спеціальним інтегрованим педпрофорієнтаційним курсом; в обгрунтуванні і реалізації принципу цілісного підходу до підготовки майбутнього вчителя іноземної мови на довузівському етапі.

Особистий вклад автора полягає в розробці нових шляхів підвищення ефективності довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови та їх реалізації в умовах тісної взаємодії педагогічного вузу, загальноосвітніх шкіл, органів народної освіти, сім"ї.

Практичне значення роботи полягає в розробці конкретних методичних матеріалів, що розкривають цілі, зміст, форми, методи довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови в процесі навчально-виховної роботи з іноземної мови та спеціального інтегрованого педпрофорієнтаційного курсу; суть та функції цілісної служби професійно-педагогічної орієнтації на спеціальність. Використання матеріалів дослідження, що розраховані на учнів, вчителів загальноосвітніх шкіл, працівників органів та установ народної освіти, забезпечує суттєве підвищення ефективності довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови.

О б г р у н т о в а н і с т ь і д о с т о в і р н і с т ь одержаних наукових результатів забезпечені системним підходом до вирішення досліджуваної проблеми, відповідністю комплексу методів дослідження його меті і завданням, репрезентативністю вибірки, якісною і кількісною обробкою результатів.

Б а з а д о с л і д ж е н н я. Основною дослідно-експериментальною базою був вибраний Київський державний педагогічний інститут іноземних мов. Для порівняльної характеристики використовувався масовий педагогічний досвід шкіл та вузів.

На захист виносяться такі п о л о ж е н н я :

І. Оптимальною програмою орієнтації учнів загальноосвітньої школи на професію вчителя іноземної мови є профорієнтаційна характеристика абітурієнта, в яку входять: культурологічна, громадянська, гуманістична, професійно-педагогічна, предметна спрямованість особистості, а також наявність в майбутнього вчителя адекватної позитивної оцінки та самооцінки власних здібностей та інтересів, готовності до всебічного удосконалення у відповідності з вимогами педагогічної спеціальності.

2. Необхідною передумовою ефективної довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови є скоординованість педпрофорієнтаційних впливів педагогічного вузу, загальноосвітніх шкіл, органів народної освіти, сім"ї в межах цілісної служби професійно-педагогічної орієнтації на спеціальність.

3. Довузівська підготовка є цілісний процес професійно-педагогічного просвітництва, пропедевтичної профапробації, професійної консультації, пролонгованого підбору в ході вивчення іноземної мови та спеціального педпрофорієнтаційного інтегрованого курсу.

А п р о б а ц і я дослідження. Розроблені методичні матеріали впроваджені в практику роботи Київського пединституту іноземних мов, органів народної освіти, інститутів удосконалення вчителів та загальноосвітніх шкіл окремих областей України. Апробація та впровадження в практику одержаних в ході експерименту результатів здійснювалась також шляхом виступів автора на науково-практичних конференціях молодих вчених Київського пединституту іноземних мов /1985-1988 р.р./, на республіканських курсах вчителів іноземної мови /1986-1991 р.р./, міжвузівських науково-практичних конференціях: "Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя" /Київ, 1991/,

"Гуманістичні аспекти лінгвістичних досліджень та викладання іноземних мов" /Київ, 1991/ та на міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми формування загальнолюдських цінностей в процесі психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя" /Київ, 1991/. Основний зміст дисертації відображено в 11 публікаціях.

С т р у к т у р а т а о б с я г дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У в с т у п і обґрунтовується актуальність теми дослідження, формулюються його об"єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання, методи дослідження, характеризується наукова новизна, теоретична значущість і практичне значення, визначаються положення, що виносяться на захист.

У п е р ш о м у р о з д і л і "Довузівська підготовка майбутнього вчителя іноземної мови як педагогічна проблема" розглядається історико-хронологічний аналіз шляхів орієнтації учнівської молоді на педагогічну спеціальність в Україні, розглядається стан довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови на сучасному етапі.

Показано, що не вперше Україна задля утвердження своєї державності, свого національного відродження відчуває нагальну потребу у школі нового типу, в оптимізації підготовки вчителя нової формації на всіх етапах його становлення, починаючи з довузівського. Лютнева, а потім Жовтнева /1917 р./ революції в Росії пробудили в Україні надію на її національне та державне воскресіння. Центральна Рада, яка очолила рух за відродження української держави, стала перед безліччю нагальних проблем. Але її молоді керівники одразу ж вирізнили тісний, нерозривний зв"язок національного визволення з створенням нової системи освіти, підготовкою українських національних педагогічних кадрів.

Будівництво в царині освіти починалося в умовах надзвичайно важкої спадщини, яку залишила Україні царська Росія: висока неграмотність населення України, низька доля інтелігенції та її значна зрусифікованість, а головне - практична відсутність української школи /від початкової до вищої/. Основними напрямками освітньої діяльності українських урядів 1917-1920 р.р. стали:

пробудження національної і політично-соціальної свідомості широкого загалу населення; ліквідація неписьменності; відкриття нових шкіл, особливо початкових; відкриття українських шкіл та гімназій, українізація уже існуючих; фінансова підтримка навчально-освітніх закладів, перш за все українських, турбота про покращення матеріального становища учителів та інших працівників народної освіти; підготовка нових педагогічних кадрів.

Керівники молодої української держави глибоко усвідомлювали значення широкого вивчення іноземних мов, як засобу прилучення українського народу до багатств світової цивілізації, відродження незалежної України. Був визначений і магістральний шлях освоєння іноземних мов широкими масами - докорінне покращення вивчення іноземних мов у школі, перш за все середній. Вперше іноземні мови ставали надбанням всіх громадян України - згідно Статуту Єдиної Школи /1921 р./ передбачалось вивчення англійської, німецької, французької мов та зазначалось, що вони обов"язкові для школи.

Статутом передбачались три ступені єдиної загальноосвітньої школи, причому на останньому ступені мала місце диференціація навчання за інтересами та здібностями учнів. Це, в свою чергу, дозволяло проводити первинну професійну орієнтацію школярів, в тому числі і на вчительську професію.

Незважаючи на катастрофічну нестачу вчителів для всіх рівнів шкіл, а особливо - початкової, розроблялись проекти перших навчальних закладів по підготовці вчителів іноземної мови для нової школи незалежної України. Так, 12 жовтня 1919р. Радою Народніх Міністрів була ухвалена "Постанова про організацію однорічних педагогічних курсів для підготовки учителів середніх шкіл та про відпуск коштів на вдержання цих курсів". Педагогічні курси включали 5 відділів, одним з яких був відділ нових закордонних мов - німецької, французької та російської.

Для реалізації ідей нової школи, її розбудови потрібні були роки, а історія виділила кожному українському урядові лічені місяці, за які були здійснені перші вагомі кроки по становленню міцних підвалин національної школи. В той же час, в силу економічної розрухи, хаосу громадянської війни, постійної боротьби за державну самостійність, політичної нестабільності, практичної відсутності дійової влади в Україні, опору українізації існуючої та творенню нової національної школи зі сторони певних сил в Україні і, нарешті, страшної спадщини від багаторічної русифіка-

торської політики царської Росії, освітні здобутки українських урядів носили обмежений характер.

Все ж, саме освітня діяльність українських урядів 1917-1920 р.р. стала могутнім каталізатором подальшого процесу творення української школи, системи підготовки національних педагогічних кадрів, зокрема педагогічних кадрів з іноземних мов.

Етапним періодом у становленні системи /у діалектичному взаємозв"язку довузівського, вузівського та післявузівського компонентів/ підготовки вчителя взагалі та вчителя іноземної мови стали 1920-1930-ті роки. Характер вирішення довузівської підготовки майбутнього вчителя зумовлювався:

1. Основними підходами, структурою та головними напрямками в організації діяльності педагогічних навчальних закладів.

2. Вимогами до особистості вчителя, його завдань.

3. Структурою та станом всієї системи освіти і, перш за все, її шкільної ланки.

1920-ті роки стали в Україні часом становлення нових навчальних закладів для підготовки педагогічних кадрів. В результаті реформи 1930 р. були встановлені три типи педагогічних навчальних закладів: вищі педагогічні навчальні заклади /інститути/, середні /педагогічні технікуми/ та педагогічні курси. Відновлені у 1932 році університети в Україні, теж частково забезпечували школи педагогічними кадрами.

В той же час ситуація з підготовкою вчителів іноземної мови залишалася вкрай неблагополучною. У доповідній записці про раціоналізацію мережі педвузів, направленій колегії народного комісаріату освіти УРСР у квітні 1929 року, зазначалось: "Доводиться констатувати /на 12 році радянської влади/, що багатьох конче потрібних відділів і закладів в галузі педосвіти майже не розгорнуто: а/ викладачів чужоземних мов офіційно готується лише в Києві на однорічних педкурсах /з 1/1-1929 року/ та на напівприватних вечірніх курсах чужоземних мов в Одесі, Харкові й по інших містах; причому на цих курсах чужоземних мов ні політвиховання, ні педагогічної підготовки студентство фактично не одержує".1/

Занепад у справі підготовки вчителів іноземної мови пояснювався рядом причин. Перш за все в Україні, як і у всій колишній царській Росії, не було міцних традицій у підготовці вчителів

1/ Протокол засідання колегії Наркомосу про зміни мережі вузів та матеріали до нього /19 квітня 1929 р./. - ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.21, арк. 25.

іноземних мов. По-друге, спостерігався нігілізм зі сторони освітніх працівників різного рівня, шкільної молоді до вивчення іноземних мов. До 1917 р. іноземна мова була елітарним шкільним предметом, викладалась лише в окремих навчальних закладах і була, таким чином, надбанням незначної частини населення. От чому, ставлення до колишніх панівних класів переносилося на самі іноземні мови. Нігілістичному ставленню до іноземної мови слугувала і теорія "мнимої освітньої цінності вивчення іноземних мов"/А.Герлах, М.Стромилов/. В силу цих причин, а також того, що єдиних, обов"язкових для всіх шкіл навчальних планів у 1920-ті роки не було, іноземна мова в цей час у багатьох школах залишалась факультативним предметом. Все ж найголовнішою, на наш погляд, причиною неблагополуччя з підготовкою педкадрів з іноземних мов була відсутність соціальної потреби в них. Двадцяті роки стали в Україні періодом вирішення таких нагальних завдань, як: боротьба з величезною неписьменністю значної частини населення, творення нової радянської школи, перш за все початкової, забезпечення школи відповідним педагогічним персоналом. Вирішуючи первинні завдання по зміцненню соціалістичного ладу, будучи обмеженою, в силу ряду політичних реалій, в зносинах з іншими країнами, Україна в ці роки ще не відчувала гострої потреби в людях, які знали іноземні мови. Потребу в таких людях суспільство відчуло лише в кінці 1920-их років.

У квітні 1929 року Наркомос УРСР прийняв рішення про відкриття підвідділів чужоземних мов при Київському, Одеському та Харківському інститутах народної освіти. У 1930 році був організований Український інститут лінгвістичної освіти з перекладацьким та педагогічним відділеннями. У цьому ж році було прийнято рішення про відкриття в Україні 6 лінгвістичних технікумів, які повинні були, зокрема, готувати вчителів іноземної мови для семирічок. Таким чином, 1929-1930 роки стали етапними у становленні системи навчальних закладів по підготовці педагогічних кадрів з іноземних мов для масової школи. У наступні роки кількість навчальних закладів по підготовці вчителів іноземної мови розширялась, і на початок 1941 року в Україні уже діяли 3 педагогічних інститути іноземних мов - у Дніпропетровську, Харкові, Одесі.

Розв"язання проблеми довузівського становлення майбутнього вчителя взагалі, та вчителя іноземної мови зокрема, проходило у

двох напрямах: І/ класово-соціальний підбір потенційного контингенту педагогічних навчальних закладів або пролетаризація вищої педагогічної школи і 2/ власне професійно-педагогічна орієнтація учнівської молоді.

Соціально-класовий підбір здійснювався через: чистки /перереєстрації/ студентів, розверстки при прийомі, прийом до вузів по куріям /робітників, селян, трудової інтелігенції/, регулярні перевірки соціального стану студентів, діяльність робітфаків, підготовчих груп та курсів при педагогічних вузах.

Головними напрямками власне профорієнтаційної роботи вищих педагогічних навчальних закладів у 1920-30-ті роки стали: орієнтир педвузів на потенційних абітурієнтів, які опробували себе в трудовій діяльності, перевірили свої педагогічні здібності та нахили; орієнтир на педкурси /педтехнікуми/ як форму відбору в педвузи; діяльність робітфаків, підготовчих курсів, груп при педагогічних вузах, технікумах; орієнтація та відбір абітурієнтів за результатами навчання у першому перевірочному семестрі у педвузі; широка агітаційно-пропагандистська робота вузів на підприємствах, в установах, школах і т.п., опора в цій роботі на різноманітні громадські організації; організація початкової роботи по довузівському становленню майбутнього вчителя в умовах середньої школи.

У дослідженні дається аналіз кожного з напрямків педагогічної профорієнтації.

Важливим періодом у подальшому розгортанні системи підготовки вчителя іноземної мови стала друга половина 1940-их років. Саме в цей час питання стану викладання іноземних мов у середніх школах, забезпечення цих шкіл відповідним педагогічним персоналом стали предметом серйозного обговорення в уряді України. Рада Міністрів УРСР своїми постановами від 31 жовтня 1947 року та від 18 березня 1948 року зобов"язала Міністерство освіти докорінно поліпшити викладання іноземних мов у середніх школах і забезпечити до 1949-1950 навчального року обов"язкове викладання у всіх середніх школах однієї з іноземних мов - англійської, французької, німецької або іспанської. Дані постанови стали могутнім поштовхом для покращення викладання іноземних мов у середніх школах, поступового розширення в Україні мережі педагогічних навчальних закладів, що готували вчителів іноземних мов. Так, уже з 1 жовтня 1948 р. були відкриті Київський та Дніпропетровський педагогічні інститути іноземних мов.

З кінця 1960-их років розпочався якісно новий етап у дослідженні проблем праці вчителя іноземної мови. Саме в ці роки активно розробляється професіографія праці вчителя іноземної мови. Важливими у цьому відношенні, були дослідження Лобич Г.О., Максимової Е.О., Стафуріної Н.О. У 1972 р. був створений перший варіант "Кваліфікаційної характеристики учителя іноземної мови", у 1974 - другий варіант і уже у 1977 році була розроблена професіограма вчителя іноземної мови.

1960-і роки стали початком корінного переломного етапу у дослідженні проблем орієнтації та відбору учнівської молоді на вчительську професію. Вчені Гоноболін Ф.М., Кузьміна Н.В., Ніколенко Д.Ф., Хмелюк Р.І. та ін. показали принципово важливе значення довузівського етапу у цілісному процесі формування особистості вчителя.

Сучасні дослідження в галузі довузівської підготовки майбутнього вчителя досить широкі. Їх аналіз показує, що однією з найголовніших умов підвищення ефективності функціонування довузівського етапу цілісного процесу формування особистості вчителя, поряд з дослідженням концептуальних питань /розробка теорії педагогічних здібностей та методики їх діагностування на різних вікових етапах; діагностика та прогнозування професійної придатності до педагогічної діяльності та ін./, є теоретична розробка основ системи орієнтації та відбору на конкретні педагогічні професії.

Серед досліджень цієї групи варто, на наш погляд, виділити зокрема роботи Алимкулова Д.Ш. /орієнтація на професію вчителя російської мови та літератури/, Артем"єва В.П. /орієнтація на професію вчителя хімії/, Дадаханова С.М. /орієнтація на професію вчителя музики/, Максимової Р.П., Ходорчук А.Я. /орієнтація на професію вчителя математики та фізики/, Шадріна А.А. /орієнтація на професію вчителя фізкультури/, Шишкіної О.Е. /орієнтація на професію вчителя трудового навчання/ та ін.

Дослідження з питань орієнтації школярів на професію вчителя іноземної мови /Крегжденс О.Ю., Ніколаєва С.Ю., Пасинок В.Г., Почекаєнков В.С., Райц Я.П./ спрямовані на розв"язання таких проблем, як: визначення методики та компонентів профвідбору на спеціальність вчителя іноземної мови, розробка змісту, форм, методів орієнтації на дану спеціальність в рамках гуртка, факультативу з іноземної мови, спеціальних педагогічних груп /класів/ з поглибленим вивченням іноземної мови.

В той же час, в силу нових вимог до вчителя сучасної української школи взагалі та до вчителя іноземної мови зокрема, зростання ролі і значення довузівського етапу у становленні особистості майбутнього вчителя, необхідності здійснення в середній школі перш за все виховуючої педпрофорієнтації для формування та розвитку особистості, готової до свідомого професійного самовизначення, назріла потреба теоретичної розробки цілісної системи довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови української національної школи.

Практика роботи педагогічних вузів, середніх загальноосвітніх шкіл особливо підкреслюють необхідність розробки цілісної системи довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови. Проведене нами вивчення стану педпрофорієнтації в школах показало, що і профпросвітницька робота, наприклад, бесіди з учнями про особливості праці вчителя іноземної мови, не говорячи вже про певний цільний спеціальний педпрофорієнтаційний курс, і організація діяльності школярів по цілеспрямованому розвитку їх здібностей, інтересів до педагогічної діяльності, наприклад, робота учнів як помічників вчителя, консультантів з іноземної мови, особливо в молодших класах, залучення їх до організації окремих форм позакласної роботи з іноземної мови займають незначне місце у арсеналі педагогічних профорієнтаційних форм діяльності вчителів іноземної мови. Дане вивчення також показало, що явно недостатньо здійснюється цілеспрямоване орієнтування школярів на вчительську спеціальність в ході вивчення іноземної мови, що збіднює як сам навчально-виховний процес з даного предмету, так і унеможливлює дійову довузівську підготовку майбутнього вчителя іноземної мови.

Приведені у дослідженні експериментальні матеріали /низький рівень професійно-педагогічної спрямованості у значної частини абітурієнтів, студентів, випускників факультетів іноземних мов педвузів; зростання кількості студентів, що вибувають з педвузів республіки і, відповідно, зменшення випусків; зниження освітнього цензу вчителів іноземної мови та ін./ підтверджують, що відсутність дійової ефективної системи орієнтації на професію вчителя іноземної мови відбивається на ефективності підготовки вчителя іноземної мови на подальших етапах його становлення.

Другий розділ "Шляхи оптимізації підготовки майбутнього вчителя іноземної мови на довузівському етапі" містить виклад розробки й обґрунтування цілісної системи орієнтації учнів-

ської молоді на вчительську спеціальність, аналіз результатів її функціонування.

Для обгрунтування мети і програми довузівського етапу формування майбутнього вчителя іноземної мови актуальною є розробка чіткої цільової характеристики, що можливо в рамках професіографічного підходу. Саме профорієнтаційна професіограма дозволяє окреслити стратегію та основні пріоритети педагогічної профорієнтаційної роботи, спроектувати конкретну структуру та зміст довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови. При цьому важливо зазначити, що дана професіограма повинна узгоджуватися з професіограмою, яка має на меті відбір на дану професію, а також із профконсультаційною професіограмою. Актуальність питання, яке стояло перед нами при розробці профорієнтаційної професіограми, полягало в тому, що не зважаючи на наявні серйозні дослідження проблем профпридатності та профвідбору в педвузи, поки що не створена комплексна професіограма для цілей профвідбору, яка визначала б перш за все особливості особистості, її здібності, або їх відсутність до професії вчителя іноземної мови. Не розроблена поки що і профконсультаційна професіограма на дану педагогічну спеціальність.

У створеній нами професіограмі основною категоріальною характеристикою оптимального абітурієнта факультету іноземних мов педагогічного вузу вибрана спрямованість його особистості. При цьому ми виходили з того, що для кінцевої характеристики підготовленості вчителя на довузівському етапі важливий не тільки певний рівень знань, умінь та навичок, необхідний для суб"єкта даної педагогічної спеціальності, а перш за все - динаміка та рівень розвитку тієї чи іншої спрямованості особистості. Саме вони показують об"єктивні тенденції у розвитку особистості, дозволяють визначити можливості ефективного всебічного становлення /доучування, дорозвитку/ майбутнього вчителя іноземної мови на етапі базової професійної освіти, а пізніше - професійного удосконалення.

Під спрямованістю, незалежно від її конкретного змісту, ми розуміємо особистісне новоутворення, пов"язане з характерологічними та мотиваційно-ціннісними орієнтаціями майбутнього вчителя іноземної мови, його потребами, що опираються на проявлені інтереси, нахили, здібності, на знання та сформовані способи /уміння, навички/ пізнання та творчо-перетворюючої діяльності у певній сфері.

Розроблена профорієнтаційна професіограма /характеристика/ пе-

редбачає організацію довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови, пов"язаної з формуванням у нього культурологічної, громадянської, гуманістичної, професійно-педагогічної, предметної /лінгвістично-педагогічної/ спрямованості, а також адекватної позитивної оцінки та самооцінки власних здібностей та інтересів, готовності до всебічного удосконалення у відповідності з вимогами педагогічної спеціальності.

Дослідження показало, що необхідною передумовою ефективної довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови є скоординованість педпрофорієнтаційних впливів педагогічного вузу, загальноосвітніх шкіл, органів народної освіти, сім"ї в межах цілісної служби професійно-педагогічної орієнтації на спеціальність. Суть цілісної служби - забезпечення тісної взаємодії та координація основних зовнішніх факторів, що впливають на успішність довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови, оптимізація вирішення завдань, від яких залежить ефективність даної підготовки, а саме:

1. Ознайомлення працівників народної освіти, вчителів, батьків з цілями, змістом, формами, методами орієнтації школярів на педагогічну професію взагалі і на спеціальність вчителя іноземної мови зокрема.

2. Безпосередня довузівська підготовка майбутнього вчителя іноземної мови.

3. Підготовка студентів факультетів іноземної мови педвузу до проведення педпрофорієнтаційної роботи в школі.

Саме здійснення цих взаємопов"язаних завдань сприяє комплексному вирішенню проблеми ефективного функціонування довузівського етапу у становленні майбутнього вчителя іноземної мови.

В ході здійсненого експерименту /1984-1992 р.р./ робота по орієнтації школярів здійснювалась спочатку на базі Київської, Полтавської, Черкаської, Чернігівської, а пізніше і ряду інших областей України. В рамках проведення цієї спільної роботи на базі вищеназваних областей визначились такі суб"єкти цілісної служби професійно-педагогічної орієнтації на спеціальність вчителя іноземної мови:

1. Педагогічний вуз /Київський державний педагогічний інститут іноземних мов/.

2. Обласні управління народної освіти, обласні /регіональні/ інститути удосконалення вчителів.

3. Районні /міські/ методкабінети та відділи народної освіти.

4. Загальноосвітні школи, шкільні методоб"єднання вчителів іноземної мови.

5. Сім"я /школярів - майбутніх вчителів іноземної мови/.

В ході функціонування служби /I984-I992 р.р./ визначились функції кожного її суб"єкта, характеристика та аналіз яких подається у дослідженні.

Центром цілісної служби став педагогічний вуз - Київський пединститут іноземних мов. Основною функцією вузу стала організація та здійснення довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови, підбір на навчання в інститут. З цією метою у I984 р. на базі інституту була відкрита школа /пізніше - факультет/ майбутнього вчителя, керівником якої став автор дисертації. Діяльність факультету стала не тільки центральною ланкою спільності педпрофорієнтаційних зусиль всіх суб"єктів цілісної служби, але і стимулятором вирішення цілого комплексу проблем, пов"язаних з відтворенням педагогічних кадрів з іноземної мови.

Проведене дослідження показало, що довузівська підготовка майбутнього вчителя іноземної мови ефективна перш за все при її організації і здійсненні одночасно в ході навчально-виховної роботи з іноземної мови та в процесі спеціального педпрофорієнтаційного курсу.

Як вказують вчені /Бім І.Л., Гальскова Н.Д., Пассов Є.І., Соловцова О.І., Якушина Л.З. та ін./, на сучасному етапі зміст навчання іноземній мові повинен бути особистісно-орієнтованим, задовольняти пізнавально-комунікативні інтереси учнів, відображати, особливо на старшому шкільному етапі, професійні сфери спілкування учнів. Ось чому одним з наших основних завдань в ході дослідження було всебічне розкриття педпрофорієнтаційних можливостей навчально-виховного процесу з іноземної мови. В зв"язку з цим нами була розроблена цілісна програма з іноземної мови, яка була покладена в основу навчально-виховного процесу з даного предмету двохрічного очно-заочного факультету майбутнього вчителя Київського пединституту іноземних мов. Особливістю організації навчально-виховного процесу з іноземної мови стала не підміна, а продовження, опора на паралельно здійснюваний аналогічний процес в рамках загальноосвітньої школи. При такій постановці навчальної роботи створюються передумови для збагачення і цілей, і самої діяльності старшокласників по засвоєнню іноземної мови.

Таким чином, головне завдання полягало в тому, щоб освоєння майбутніми вчителями мовленнєвої діяльності з іноземної мови в рамках факультету майбутнього вчителя, а одночасно і загальноосвітньої школи, набуло виразного професійно-педагогічного спрямування. Ось чому при розробці навчальних матеріалів з іноземної мови, що стали методичною основою /базою/ навчально-виховного процесу з даного предмету на факультеті майбутнього вчителя, ми виходили з того, що уже в самому змісті навчання іноземної мови повинні бути закладені можливості цілісного формування особистості майбутнього вчителя.

Основою для організації змістовного плану мовленнєвої діяльності школярів є тематика для усного мовлення та читання. У розробленому нами курсі з іноземної мови визначальною ознакою тематики став її культурологічний, громадянський, гуманістичний та професійно-педагогічний характер.

З тематикою усного мовлення та читання нерозривно пов"язаний і характер текстів. Нами були підібрані тексти, що мають виразне професійно-педагогічне спрямування. При підборі даних текстів ми звертали особливу увагу на те, щоб для їх змісту були характерні: смислова завершеність, пізнавальна цінність, інформативність, проблемність, велика позитивна емоційна насиченість. Підібрані тексти дозволяють засобами іноземної мови знайомити школярів з різноманітними аспектами вчительської праці, особливостями побудови та функціонування системи освіти у нашій країні та країнах, мова яких вивчається.

Виразний професійно-педагогічний характер мають і інші елементи змісту навчання іноземній мові. Так, для організації роботи над фонетичним аспектом мови були підібрані вірші, прислів"я, приказки та ін., що мають виховуючий характер, сприяють цілеспрямованому вихованню особистості майбутнього вчителя іноземної мови. Можливості педагогізації навчального предмету "іноземна мова" були закладені і в такий аспект діяльності слухачів факультету майбутнього вчителя як освоєння граматичної сторони усного мовлення та читання.

Педпрофорієнтаційна спрямованість змісту навчальних матеріалів - визначальний, але не єдиний чинник успішної довузівської підготовки майбутнього вчителя засобами іноземної мови. Досить значуща і методична інструментовка вчителя /викладача/ в процесі здійснення педпрофорієнтаційної роботи.

При організації навчально-виховного процесу з іноземної мови ми виходили з позицій особистісно-діяльнісного підходу /Зимня І.О./. Це означає, що в центрі /основі/ стратегії і тактики кожного викладача повинен знаходитися сам школяр - майбутній вчитель, з його інтересами, установками, мотивами, ціннісними орієнтаціями, який, як і викладач, є активно діючим суб"єктом. Виходячи з цього, домінуючою ланкою навчально-виховного процесу з іноземної мови на факультеті майбутнього вчителя стало вирішення слухачами різноманітних навчальних задач. При цьому ми, з однієї сторони, не виключаючи значимості мовознавчих задач, дбали перш за все про превалювання у навчальному процесі умовно-комунікативних, а головне - комунікативних задач. З іншої ж сторони наші зусилля були спрямовані на те, щоб пропоновані викладачем різноманітні задачі /мовознавчі, умовно-комунікативні, комунікативні/ характеризувалися достатньо високим зарядом проблемності.

Важливим для активізації пізнавальної діяльності майбутніх вчителів, розвитку у них інноваційного мислення, основ професійно-педагогічного зокрема, формування педагогічно значущої мотивації є також робота з відібраними текстами.

Основне в ході дослідження полягало не в засвоєнні слухачами закладеної в текстах інформації /хоча і це важливо/. Головним було використання текстів як бази для подальшого розвитку мовленнєвих навичок та умінь слухачів, як предметної основи для вираження майбутніми вчителями своїх думок, поглядів з тих чи інших проблем, перш за все професійно-педагогічного плану, їх зацікавленого обговорення. Така організація роботи сприяла особистісному взаємозбагаченню майбутніх вчителів.

У дослідженнях останніх років /Бім І.Л./ відзначається,що з точки зору організації навчання іноземній мові важливо виділити на кожному етапі навчання домінуючу діяльнісну ідею, що забезпечує мотивацію навчання та вихід в інші види діяльності. Такий вихід на інші види діяльності слухачів факультету майбутнього вчителя мав для нас в процесі експериментальної роботи особливе значення. По-перше, забезпечувалось стимулювання слухачів до практичного оволодіння ними іншомовним спілкуванням. По-друге, і це особливо було для нас значущим, створювалися оптимальні можливості для всебічного розвитку у майбутніх вчителів спрямованості на використання іноземної мови у початковій професійно-педагогічній сфері.

Включення діяльності слухачів факультету майбутнього вчителя

по освоєнню іноземної мови на початковому рівні професійно-педагогічної діяльності здійснювалось двома шляхами: через курс "Психолого-педагогічні основи праці вчителя іноземної мови" та безпосередньо в ході навчального процесу з іноземної мови. З цією метою нами була розроблена система комунікативно-проблемних /пізнавальних/ творчих задач з іноземної мови для слухачів факультету майбутнього вчителя.

Максимальне використання педпрофорієнтаційних можливостей навчально-виховного процесу з іноземної мови пов"язане перш за все, як ми уже зазначали, з активною позицією в ньому майбутнього вчителя, створенням максимально сприятливих умов для перетворення його в активно діючого суб"єкта навчальної діяльності з іноземної мови. Значущим в зв"язку з цим в ході експерименту стало раціональне поєднання індивідуальних та колективних форм роботи, при домінуючій ролі останніх, та створення умов по становленню майбутніх вчителів як суб"єктів самостійної діяльності з іноземної мови.

Згідно розробленої нами професіограми, ядро особистості майбутнього вчителя іноземної мови складає його особистісне новоутворення, що являє собою діалектичну єдність власне професійно-педагогічної та предметної /лінгвістично-педагогічної/ спрямованості. Головною метою розробленого нами спеціального педпрофорієнтаційного курсу "Психолого-педагогічні основи праці вчителя іноземної мови" і стало формування цієї інтеграційної характеристики особистості майбутнього вчителя на довузівському етапі.

Головною особливістю даного курсу є інтеграція початкової базової психолого-педагогічної інформації та інформації з методики викладання іноземних мов. На основі даної інформації проходить активне освоєння школярами початкових інтегрованих знань, формування у них перших інтегрованих навичок та умінь, інших особистісно та професійно значущих характеристик, необхідних як для усвідомленого вибору, так і для подальшого успішного освоєння ними спеціальності вчителя іноземної мови в умовах професійної освіти.

Структура курсу включає два взаємопов"язаних напрямки: лекційні, семінарські і практичні заняття та самостійну пошуково-пізнавальну діяльність слухачів в своїх школах.

Тематика лекційних, семінарських та практичних занять включає певну систему блоків питань, що поступово розгортаються. Перший

блок складають питання, пов"язані з основоположним пізнанням слухачами факультету майбутнього вчителя феномена людини. Уже з перших занять слухачі приходять до висновку про необхідність інтегрованих, міжнаукових знань про людину, відбувається первинна актуалізація і розвиток цих знань. Питання другого блоку спрямовані на первинне пізнання майбутніми вчителями науки і мистецтва виховання, освоєння ними професіографічних вимог учительської професії взагалі і спеціальності учителя іноземної мови зокрема. Третій блок складають питання, пов"язані з початковим засвоєнням слухачами проблематики самопізнання та самовиховання особистості.

Особливістю тематики курсу для слухачів другого року навчання є, з однієї сторони, те, що продовжується логічне розгортання системної психолого-педагогічної інформації та інформації з методики викладання іноземних мов. З іншої сторони, тематика стає акумулятивною, тобто закладаються принципові можливості в процесі її освоєння /роботи над нею/ для активного використання накопленого слухачами досвіду комплексної початкової професійно-педагогічної діяльності.

Отже виділимо ці три основні акумулятивні блоки питань, що нерозривно пов"язані з уже охарактеризованими. Перший з них торкається вивчення слухачами факультету майбутнього вчителя проблем розвитку й становлення української національної системи освіти та виховання. Другий та третій блоки питань пов"язані з обговоренням таких важливих тем, як "Майстерність вчителя на уроці" та "Майстерність вчителя-вихователя". Важливим для успішного проведення занять з цих тем є те, що на протязі всього періоду навчання на факультеті майбутнього вчителя слухачі проводять цілеспрямоване спостереження за навчально-виховним процесом з іноземної мови, здійснюють комплексну початкову загальнопедагогічну діяльність та діяльність з предмету майбутньої спеціальності.

Другою системною складовою курсу "Психолого-педагогічні основи праці вчителя іноземної мови" є самостійна пошуково-пізнавальна діяльність слухачів факультету майбутнього вчителя в своїх школах. Дана діяльність здійснювалась шляхом виконання слухачами завдань з таких напрямків:

I. Загальнопедагогічна робота з дітьми.

2. Навчально-виховна робота з іноземної мови.

3. Пошуково-дослідницька робота.

4. Вивчення педагогічної літератури.

Важливо зазначити, що виконувані слухачами завдання з даних напрямків були двох типів:

I. Завдання, обов"язкові для виконання всіма слухачами, що дозволяло забезпечувати системність того чи іншого напрямку.

2. Факультативні завдання, що випливали з особливостей навчально-виховного процесу конкретної школи, яку представляли слухачі, тих чи інших пізнавально-діяльнісних пріоритетів кожного майбутнього вчителя.

Запропонована система довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови підтвердила свою ефективність. За останні 6 років 247 випускників факультету майбутнього вчителя стали студентами Київського педінституту іноземних мов. Наведені в дослідженні експериментальні дані /результати адаптації до умов вузівського навчання, успішності з психолого-педагогічних дисциплін, проходження педагогічної практики та ін./ підтверджують більш високу успішність доучування /дорозвитку/ в умовах професійної педагогічної освіти студентів-випускників факультету майбутнього вчителя у порівнянні з іншими категоріями студентів. Так, подані в таблиці I дані переконливо показують кращу успішність студентів-першокурсників, що пройшли довузівську підготовку в освоєнні професії вчителя іноземної мови. Фактично щороку, починаючи з першого випуску /I985 р./, як мінімум один з випускників факультету майбутнього вчителя ставав іменним стипендіатом, або стипендіатом вузу від час навчання у Київському державному педінституті іноземних мов. Важливим показником ефективності запропонованої системи педпрофорієнтації стало розширення бази дослідження. За роки багаторічного експерименту /I984 - I992 р.р./ кількість областей України, які представляли слухачі факультету майбутнього вчителя збільшилася від чотирьох /I984 р./ до тринадцяти /I992 р./.

Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки:

I. Історико-хронологічний аналіз розвитку шляхів орієнтації учнівської молоді на професію вчителя іноземної мови сприяв більш глибокому, якісному вирішенню проблеми довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови, розробки цілісної системи орієнтації школярів на дану спеціальність.

2. Оптимальною програмою орієнтації учнівської молоді на професію вчителя іноземної мови є профорієнтаційна характеристика

Таблиця I

Успішність студентів першого року навчання за 1985/86 - 1990/91 навчальні роки

Навчальний рік	Експериментальна група			Контрольна група		
	Всього /чол./	В тому числі вчаться на "відмінно" та 5-4		Всього /чол./	В тому числі вчаться на "відмінно" та 5-4	
		Всього /чол./	В %		Всього /чол./	В %
		Перша екзаменаційна сесія:				
1985/86	9	7	77,7	267	186	69,6
1986/87	23	19	82,6	283	194	75,4
1987/88	38	31	81,7	362	259	78,8
1988/89	51	44	86,3	386	295	77,5
1989/90	64	61	95,3	371	323	87,0
1990/91	62	52	83,9	390	256	72,2
		Друга екзаменаційна сесія:				
1985/86	9	9	100,0	265	151	56,9
1986/87	23	15	65,2	280	150	53,6
1987/88	38	28	73,7	372	191	51,3
1988/89	51	34	67,5	358	193	53,8
1989/90	64	52	81,3	368	226	61,5
1990/91	62	58	93,5	390	316	81,0
		Узагальнюючі середні дані:				
Перша сесія	247	214	86,7	2059	1513	73,6
Друга сесія	247	196	79,4	2033	1227	60,3
Навч. рік			83,0			67,0

абітурієнта. Складовими розробленої професіограми є культурологічна, громадянська, гуманістична, професійно-педагогічна, предметна спрямованість особистості, а також наявність адекватної оцінки та самооцінки майбутнім вчителем своїх здібностей та інтересів, його готовність до всебічного удосконалення у відповідності з вимогами педагогічної спеціальності.

3. Необхідною передумовою успішного здійснення довузівської підготовки майбутнього вчителя іноземної мови є скоординованість педпрофорієнтаційних впливів педагогічного вузу, загальноосвітніх шкіл, органів народної освіти, сім"ї в межах цілісної служби професійно-педагогічної орієнтації на спеціальність, на основі чітко визначених функцій кожного з її суб"єктів.

4. Довузівська підготовка є цілісний процес професійно-педагогічного просвітництва, препедевтичної профапробації, професійної консультації, пролонгованого підбору в ході вивчення іноземної мови та спеціального інтегрованого педпрофорієнтаційного курсу.

Перспективу дослідження ми вбачаємо в розробці профеограм для цілей професійної консультації та професійного відбору на спеціальність вчителя іноземної мови. Важливим також є вивчення вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів в процесі формування їх готовності до вибору професії вчителя іноземної мови.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Методические рекомендации и материалы для самостоятельной работы по английскому языку для слушателей школы будущего учителя /Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз. - К.: КГПИИЯ, 1986. - 32 с. /У співавторстві/.

2. Контрольные работы и методические указания по английскому языку для слушателей школы будущего учителя /Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз. - К.: КГПИИЯ, 1986. - 28 с. /У співавторстві/.

3. Переваги ранньої профорієнтації // Рад. освіта. - 1986. - 21 лют. /У співавторстві/.

4. Школа будущего учителя иностранного языка в системе довузовской педагогической профориентации //Совершенствование профессиональной подготовки учителей иностранных языков в свете решений XXVII съезда КПСС и в ходе перестройки высшей школы: Совещ. М-ва просвещения СССР: Тез. докл. и сообщ. /МП СССР, МП УССР, Киев, гос. пед. ин-т иностр. яз.; Отв. ред. Г.И.Артемчук,М.П.Дворжецкая. - К., 1987. - С. 58-59.

5. Орієнтація учнів загальноосвітньої школи на професію вчителя іноземної мови // Вища і середня педагогічна освіта: Респ. наук.-метод. зб./. - М-во освіти УРСР. - К.: Вища шк. - 1987. - № 13. - С. 31-34.

6. Організаційно-педагогічна діяльність факультету майбут-

нього вчителя: Метод. рекомендації /Київ. держ. пед. ін-т іноземн. мов. - К.: КДПІІМ, 1989. - 39 с. /У співавторстві/.

7. Методичні рекомендації до організації самостійної роботи з англійської мови для слухачів курсів майбутнього вчителя іноземної мови /перший рік навчання/ /Київ. держ. пед. ін-т іноз. мов. - К.: КДПІІМ, 1990. - 62 с. /У співавторстві/.

8. Методичні рекомендації до організації самостійної роботи з англійської мови для слухачів курсів майбутнього вчителя іноземної мови /другий рік навчання/ /Київ. держ. пед. ін-т іноземн. мов. - К.: КДПІІМ, 1990. - 70 с. /У співавторстві/.

9. Роль факультету майбутнього вчителя іноземної мови у формуванні педагогічної майстерності //Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя: Тез. доп. міжвуз. наук.-практ. конф., 23-31 трав. 1991 р. Ч.І. /Київ. держ. пед. ін-т іноз. мов. - К., 1991. - С.37-38.

10. До питання про формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього вчителя // Проблеми формування загальнолюдських цінностей в процесі підготовки майбутнього вчителя: Зб. доп. міжнар. наук.-практ. конф. /Київ. держ. пед. ін-т іноз. мов; Під ред. М.Б.Євтуха. - Вінниця, 1991. - С. 24-30. /У співавторстві/.

11. Методичні рекомендації з питань орієнтації старшокласників на професію вчителя іноземної мови для викладачів, практичних працівників органів і установ освіти, учнів загальноосвітніх шкіл. - К.: КДПІІМ, 1992. - 48 с. /У співавторстві/.

Підписано до друку 18.12.1992р.Об.І, І.Формат 60х84 1/16.
Друк офсетний.Тир.100.Зам.715.Безплатно.
ДОД КДПІім.Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.